

David García Piñeiro

Os primeiros anos da década de 1930, xusto antes de que se abatese sobre Galicia e España unha longa noite de pedra, Bueu era un punto de encontro para moitos persoeiros da vida política, cultural e intelectual. Pola vila pasaron, entre outros, Castelao, Alexandre Bóveda, Maruja Mallo, Federico Ribas ou quen, pasados uns anos, sería presidente de Venezuela, o escritor Rómulo Gallegos.

Naqueles anos tamén vivía na vila un xoven Gonzalo Torrente Ballester que casaría en 1932 con Josefina Malvido tendo a José Gómez de la Cueva "Johán Carballeira" como testemuña da voda. Un tempo fundamental para a posterior xénese da triloxía "Los gozos y las sombras" cuxa trama transcorría en Pueblanueva del Conde, que non era outra cousa que un trasfondo de Bueu e das súas xentes.

Entre esa intelectualidade que se achegou a Bueu estaba tamén quen acabaría sendo un dos grandes da fotografía galega e española do século XX: José Suárez. Bueu, xunto coa veciña parroquia canguesa de Aldán e Rianxo, serían o escenario dunha serie de imaxes ao redor do mundo do mar que se converterían en arquetipos e signos de identidade do mar galego e das súas xentes: Poucas imaxes son tan poderosas e icónicas como a do rapaz coa vista posta nun horizonte infinito mentras sostén nos brazos a réplica dunha dorna chamada "Javiota".

*O futuro é incerto
e o fin está sempre cerca*
Jim Morrison

José Suárez e a serie "Mariñeiros"

Un poema fotográfico ao mar galego

A figura de José Suárez e a súa obra veñen de ser obxecto dunha gran retrospectiva na Cidade da Cultura do Gaiás, en Santiago, baixo o título "José Suárez, uns ollos vivos que pensan", e que serviu para que o gran público descubrixe a figura dun dos grandes da fotografía. Dun "xenio traspapelado", como o definiu Juan Manuel Bonet, director do Instituto Cervantes de París. O título da gran exposición do Gaiás é, a súa vez, unha referencia ao que del dixo o escritor José Bergamín no catálogo dunha exposición na Casa do Brasil en Madrid en 1977: "Cando detrás do espello escuro da cámara hai uns ollos vivos que pensan". Nesta recente exposición, Bueu tivo un papel máis que relevante pois alí estaba a súa serie "Mariñeiros", con abundantes imaxes tomadas na vila. A esencia desta mostra viaxará tamén ao Instituto Cervantes de Madrid, entre o 31 de maio e o 18 de setembro.

Suárez era natural de Allariz (nado en 1902) e a súa aproximación á fotografía prodúcese cando tras aprobar o bacharelato o seu pai, que era procurador, regálalle unha cámara. *“Empecé a fotografiar a los 20 años, como un pasatiempo. Mi incapacidad para el arte plástico me llevó hacia la fotografía”*, manifestaría en abril de 1967 nunha entrevista en Faro de Vigo. O mozo vai a estudar a Salamanca onde se licenza en Dereito. Alí coñece, entre outros,

ao escritor Miguel Unamuno, que daquela era reitor da universidade, trabando amizade con el e fotografándoo para outra serie de imaxes históricas publicadas en *La Flecha* no 1934. Unamuno deixaría unha fonda pegada en José Suárez, quen se referiu a el moitos anos máis tarde para mostrar a súa admiración *“por su forma de vida y su ideal de ética; ha sido la persona que yo conocí que se identificaba más plenamente en su obra”*.

No ano 1935 José Suárez deixa o seu traballo como oficial administrativo no concello de Salamanca e adícase plenamente á fotografía. É por entón cando chega a Bueu, que sería un dos escenarios da súa serie "Mariñeiros" xunto con Aldán e Rianxo. Un dos irmáns maiores de Suárez tiña unha casa en Coruxo, en Vigo, e iso posiblemente contribuiu a que tivese un profundo coñecemento das Rías Baixas e a que comezase a traballar nesta zona.

A orixe desta serie hai que buscala no encargo que entón lle fixera a Compañía Industrial del Film Español (Cifesa, empresa que hoxe aínda existe presidida por Enrique Cerezo, tamén presidente do Atlético de Madrid). A compañía solicitoulle catro documentais sobre a artesanía e a cultura galega que abranguían os oleiros, feirantes, a malla e os mariñeiros. Algunhas destas actividades xa as reflectira previamente en traballos fotográficos e comeza polos mariñeiros, que é o único dos catro documentais que chega a empezar. O que hoxe coñecemos é un conxunto dunhas 130 fotografías nas que Suárez tenta plasmar o traballo e a forma de vida da xente do mar. En realidade hoxe é posible supoñer que esas fotografías son unha prefilmación, o traballo previo á gravación das secuencias do que ía ser o documental "Mariñeiros". Así o explica un dos seus sobriños e profesor xubilado da Facultade de Ciencias da Información da Universidade de Santiago, Xosé Luis Suárez Canal: "Polo que

se pode ver, polo que sabemos da forma de traballar do meu tío e polo que nos contaron algunhas das persoas que aparecían na serie... Son as mesmas personaxes e as mesmas localizacións", asegura. Nesas imaxes está presente a influencia do cine, cuns personaxes que xamais miran directamente á cámara de Suárez. "As miradas non son de ledicia, pode haber tenrura; son rostros pensativos, preocupados, nos que as olladas suxiren un futuro incerto", precisan no catálogo oficial da exposición os seus comisarios, Manuel Sendón e o propio Xosé Luís Suárez Canal.

A serie "Mariñeiros" demostra o evidente espírito creativo do seu autor, que trascende da fotografía puramente comercial. O seu traballo é un poema, unha oda ao traballo do mar e, sobre todo, aos seus protagonistas. Tan só hai que fixarse nos encadres e nas posicións nas que fai posar aos homes e mulleres que dan vida ás súas imaxes. Emprega con frecuencia os contrapicados, ás veces dun modo máis suave e noutras ocasións dunha maneira moito máis pronunciada. É o caso do mariñeiro na proa do bote ou o da muller cun hórreo ao fondo, imaxe tomada en Aldán, preto da baixada á praia de Menduíña. Destacan, entre outras, as fotografías dese vello mariñeiro cargado coas patelas ao lombo, colocadas dunha maneira orixinal, cun fondo no que se

pode adiviñar con claridade a liña da costa da Praia de Beluso; os mariñeiros cargados coas redes, unha composición que fai pensar nunha especie de procesión do mar; as mulleres no antigo peirao de Massó; o neno coa dorna "Javiota" nas mans, ese grupo de homes no porto de Bueu, entre eles o carpinteiro de ribeira señor Marín... "En mis fotos siempre está el hombre o, al menos, su huella", dicía o propio José Suárez nunha entrevista en La Región de Ourense en decembro de 1970. A xente do mar deixou no fotógrafo ourensán unha fonda pegada porque na mesma entrevista respostaba sen asomo de dúbida que foran "los marineros gallegos y los ovejeros de la Patagonia" os que maior impacto lle produciran na súa longa traxectoria.

Os mariñeiros eran tamén os protagonistas dun traballo que nunca chegou a ver a luz, un guión cinematográfico titulado "Marineros y tiburones" e que conservou durante toda a súa vida. "Non sabemos moi ben o argumento, pero trata da vida dos mariñeiros: un pai que morre no mar e o seu fillo, que ía emigrar, ten que quedar e vai ao mar, onde tamén el morre", desvela Xosé Luis Suárez Canal.

As imaxes que toma en Bueu durante aquel tempo denotan unha forma de traballar máis que coitada, encadres moi estudados, a luz do sol suavizada polas pantallas reflectoras das que aínda se acordaban os veciños moitos anos máis tarde ou as poses moi dirixidas. Unha primeira parte das fotografías chegou a expoñerse en 1935 en París, aínda que a maioría foron feitas con posterioridade.

"El entendía a fotografía como un medio de creación, usábaa para expresar algo. Era unha fotografía

de estilo documental, de autor, e moi diferente a unha de carácter comercial. Era moi meticuloso e pasaba días e días traballando un tema", abonda Suárez Canal. Hai encadres que se poden considerar innovadores e que afondan nesa conciencia creativa. A serie inclúe algunhas imaxes na que a presenza humana sabemos que está aí, pero pasa a un segundo plano para deixarlle o protagonismo a outros obxectos ou materiais vencellados co traballo do mar. É o caso da foto das botas de coiro, da roupa de augas como unha crucifixión fantasmagórica. Ou "as sardiñas que logo de enmallaren nas redes do xeito semellan aforcados, ou os xurelos abertos para carnada, semellando cadáveres sobre o banco dun bote", sulían Sendón e Suárez Canal.

O inicio da Guerra Civil levouno ao exilio. Ese traballo de "Mariñeiros", ao igual que outras moitas esperanzas colectivas, veríase truncado polo golpe militar de xullo de 1936. José Suárez estaba vencellado ao sindicato FUE e recibe un aviso de que lle convida a marchar. Unha das historias non confirmadas é que o bando nacional lle ofreceu a posibilidade de sobrevoar as liñas republicanas para tomar imaxes das súas baterías e posicións, algo ao que o fotógrafo se negaría. Sexa certo ou non, a José Suárez non lle quedaría máis remedio que exiliarse na Arxentina e embarca co seu traballo nun cargueiro que sae dende Lisboa cara Bos Aires. Xunto a el tamén íría o pintor Manuel Colmeiro.

Todo parece indicar que é na capital arxentina onde se revelan os negativos e alí, no Mar del Plata, acaba de filmar "Mariñeiros". Sábese que realmente se acabou de gravar e que se estreou en xullo de 1938 no Cine Avenida de Bos Aires porque así o testemuñan as crónicas e noticias xornalísticas da época. Tamén se proxectou noutras cidades arxentinas e na capital do Uruguai, Montevideo. Mais lamentablemente hoxe non se conserva ningunha copia daquel documental. Ou as que podan existir están en paradeiro descoñecido, quizais á espera de ser redescubertas nalgún vello baúl. Previamente, algunhas daquelas fotografías que tomara no Morrazo e en Rianxo formaron parte dunha exposición que se inaugurou na capital arxentina no 1937 e algunhas foron publicadas na revista *Cinegraf*. Esta publicación adícalle unha dobre páxina con catro fotografías nas que José Suárez retrata aos mariñeiros envoltos nas súas redes de traballo e de maneira que "semellan ser oficiantes dun estrano rito".

Tampouco existe copia ou negativo, pero si copias da reportaxe. A mesma revista presenta as imaxes co seguinte texto: "*Hace cerca de un año el director español José Suárez realizó en el puerto gallego de Bueu una película sobre la vida de los 'mariñeiros' [sic]. Antes de revelarse el negativo estalló la revolución y fue imposible entregarla a los laboratorios*

desmantelados. Tampoco se pudo sacarla del país. La censura militar ignoraba si dentro de esos tambores había realmente un poema del mar o un documento indiscreto. Peligraba ya el vigor de las emulsiones cuando el gobierno nacionalista permitió que se trasladaran los tambores a Lisboa, donde ahora se revelarán las estampas magníficas aquí reproducidas que prestan a los pescadores la apariencia de oficiantes de un extraño rito". A modo de curiosidade cómpre destacar que José Suárez gardou unha copia desa reportaxe, unha copia que tiña riscada, tachada, unha parte do texto. Esa que dí que "*el gobierno nacionalista permitió*". Un sinal de que non estaba moi conforme con esa afirmación, que debeu considerar desacertada ou falsa.

O seu exilio prolongaríase máis de vinte anos e regresa a Galicia en 1959, coa dobre nacionalidade hispano-arxentina e moi probamente movido pola morriña e a saudade da familia. Non é arriscado afirmar que se arrepeniu de retornar naquel momento no que o país aínda seguía sumido nunha fonda negrura. A pesar de ser un corresponsal e un fotógrafo de renome no continente americano, do seu traballo co gran director xaponés Akira Kurosawa e dos encargos internacionais que lle chegan en España, non gozaría de recoñecemento, o que o vai sumindo nunha lenta depresión.

Hai que agardar trinta anos, ata 1967, para que en Galicia se poida ver o groso da serie "Mariñeiros" nunha exposición inaugurada en Vigo e que logo, en 1971, habería de repetirse no Museo Arqueolóxico de Ourense. A mostra na cidade viguesa, na sede da antiga Caixa de Aforros, coincidía co trixésimo aniversario desta serie. Foi por aquel entón cando José Suárez manifestaba en Faro de Vigo que dera dúas veces á volta ao mundo e que esa exposición *"es un homenaje a los marineros gallegos, por los que tengo entrañable devoción"*. Nesa entrevista preguntábanlle que era a fotografía. A súa resposta: *"Pura simplicidad. Tengo fotos de virtuosismo, con desenfoces, pero prefiero lo sencillo"*. Tamén lle preguntaban polas súas mellores fotos e a súa resposta volvía a ser dunha humildade que desarmaba: *"Son iguales. Un día me presentaron a un presidente de cierta nación americana indicándole que yo era el mejor fotógrafo del mundo. El presidente mostró extrañeza y me apresuré a decirle: No se asombre, el mejor fotógrafo del mundo son quince millones de fotógrafos"*. Aínda dixo máis: *"El fotógrafo no se hace en el laboratorio. Estas fotos que figuran en la exposición ["Mariñeiros"] se hicieron en una cocina, donde preparaban la comida"*.

Suárez finaría poucos anos máis tarde, en xaneiro de 1974 na Guarda. Deixou como herdanza e legado un enorme e valioso arquivo fotográfico que hoxe serve para reivindicar a súa figura e o seu traballo. O destino dese arquivo foi durante algún tempo incerto, pero algunhas das súas declaracións serviron para que non fose vendido e permanecese na familia. *"Que mi archivo fotográfico sirva algún día para iniciar la fototeca que tendrá que surgir, forzosamente, en ella, como un complemen-*

José Suárez

to del museo etnográfico que todos deseamos para nuestra tierra", manifestaba en 1971 nunha entrevista en *La Región*. A ese desexo afecciónense algúns dos seus familiares, como Xosé Luís Suárez Canal, que entenderon que o legado de José Suárez debía ser preservado e divulgado a través de publicacións e exposicións como a que se organizou na Cidade da Cultura de Santiago ou coa posta en marcha dunha fundación, unha vella arela que non contou no seu día co respaldo da Xunta de Galicia. Quizais tampouco estaría mal que a serie "Mariñeiros" se puidese expoñer algún día en Bueu, que tén no Museo Massó o lugar ideal para amosar este poema visual do mundo do mar.

***Fotos José Suárez: Cesión da familia e do Museo Centro Gaiás.**